

■ Prof. Dr. İoanna KUÇURADI ■

İNSANCA YAŞAYABİLMENİN NESNEL ve ÖZNEL KOŞULLARI ÜZERİNE

Türkiye’de insan hakları sorunlarına dikkat çeken en eski hukukçularımızdan, değerli Güney Dinç’in anısına, saygıyla.

Değerin ve değerlerin “evrenselliği-göreliliği”, ya da kimilerine göre “mutlaklığı-göreliliği” yüzyıllar boyu felsefede tartışılan bir konudur. Her bir tarafı savunanlar da, savlarını ilk bakışta haklı çıkaran örnekler veriyor. Acaba sorun nedir burada?

Ayrıca, günlük yaşamda, *aynı* bir şeyin –bir kişinin bir eyleminin, bir insansal durumun, bir eserin, bir yasanın v.d.– farklı kişiler tarafından *farklı* değerlendirildiğini görüyoruz: kimilerinin “iyi” dediklerine başkaları “kötü” diyor, herkes de kendini haklı görüyor.

26 yüzyıl önce Sokrates, çağdaşlarına da bizlere de “bir şeyin *ne* olduğunu bilmeden (yani felsefi bilgisi olmadan), onun hakkında birbirinden çok farklı savların ileri sürülebileceğini” öğretmeye çalışmıştı. Ama fazla öğrenen olmadı. Bu tür bilgisizlikler zincirlenerek yayılıyor, bugün de. Bu zincirlenen bilgisizliklerin bir ürünü de “ne olsa olur” (*anything goes*) diyen postmodernizm, başka bir ürünü de, nerede söz konusu olabileceği, nerede söz konusu olamayacağı bilinmeden, çok övülen çoğulculuktur.

Burada, değer konularıyla ilgili bu kargaşalığın temelinde yatan karıştırmalar üzerinde durmakla yetineceğim ve olan bitenlere açık, özellikle de seçik kavramlarla baktığımızda a) sorun olarak karşımıza çıkan değerlerin ve değerlerin evrenselliği/mutlaklığı-göreliliği, sorun olmaktan çıktığını (bir pseudo-problem olduğunu) göstereceğim, b) bunu görünce de açılan farklı bakma ve görme imkânlarının bir-ikisine işaret edeceğim.

*

İlkin, en çok karıştırılan şu üç kavram: değer yargıları, değer (bir şeyin doğru değerlendirilmesiyle *bilgisine* ulaşılan değer) ve değerler arasındaki farka bir göz atalım.

* **‘Değer yargıları’**, sınırları farklı şekillerde çizilebilen belirli bir grubun “iyidir, ... kötüdür” dedikleridir. Ahlâklar, böyle değişik ve değişken değer yargıları sistemleridir –kültürden kültüre farklılık gösteren değer yargıları sistemleri. Bugünkü dünyada, farklı değer yargılarına sahip gruplar iç içe (aynı mekânda) yaşıyor. Birçok çatışma da, *aynı* şeylere ilişkin *farklı* değer yargılarıyla bakmaktan ortaya çıkıyor. Çokkültürlü toplum (*multicultural society*) terimi de, aynı mekânda yaşayan farklı değer yargıları, dünya görüşleri, yaşama biçimleri olan gruplardan oluşan toplum tipini dile getiriyor. İşte *görelî olan, bu kültürel-ahlâksal* değer yargılarıdır. Ve değerler değer yargılarıyla karıştırıldığı için, değerlerin *görelîliğinden söz ediliyor. Hiç şüphe yok ki, genel değer yargıları görelidirler; oysa değerler, biraz sonra göreceğimiz gibi, görelî-mutlak veya yerel-evrensel alternatiflerin ötesindedirler.*

Şöyle: Değer yargıları (grupların iyi veya kötü saydıkları) gruptan gruba fark gösteriyor, görelidirler; bu değer yargılarıyla yapılan değerlendirmeler de (benim ‘değer biçme’ dediğim değerlendirmeler) görelidirler. Oysa değer kavramı ve değerler kavramı *açık* ise (yani bunların *ne* olduğunu biliyorsak), bu değer bilme konusu olduğunu (doğru bir değerlendirmeye *bilgisinin* ortaya konabileceğini); aynı şekilde değerlerin de bilgisinin (değerlerin *ne* olduğunun *bilgisinin*) söz konusu olduğunu görmek mümkündür. Bilginin ise göreliliği veya mutlaklığı değil, geçerliliği-geçersizliği de değil, doğruluğu-yanlışlığı söz konusudur.

İşte bütün normlar gibi bilgi olmayan ve görelî olan bu kültürel değer yargıları, bir şeyin değerini belirlemek için kullanılınca (örneğin: –Büyükleğin karşısında bacak üstüne bacak atarak oturmak ayıptır. –Ahmet kayınpederinin karşısında bacak üstüne bacak atarak oturuyor. –Ahmet ayıp bir şey yapıyor), bir şeyin (örneğimizdeki davranışın) değerinin de görelî sayılmasına şaşmamak gerekir. Oysa bir şeyin bilme konusu olan değerinin *bilgisi*, görelîlik-evrensellik sorununun ötesindedir.

* Şimdi: Değer yargılarının bilgisini ortaya koyamadığı, ancak doğru bir değerlendirmeye bilgisi edinebilecek olan **bir şeyin bu ‘değeri’** nedir? Bir şeyin –bir insanın bir durumdaki bir eyleminin (örneğin, geçenlerde basında okuduğumuz, kadın kaptanın yasaya rağmen kaçan mültecileri boğulmaktan kurtarması), bir eserin (örneğin *Kutadgu Bilig’in*)– değeri, aynı türden şeylere göre özelliğidir.

Kutadgu Bilig’in bir edebiyat eseri olarak değeri, başka bu tür eserlere göre özelliğidir. Bu özellik, doğru bir değerlendirme sonucu, benzerlerinden farklı olarak *neyi görmemizi sağladığını* ve bu gördüğümüzün bize açtığı yeni görme imkânlarının ne olduğu; bu eserin varlığının okuyana, okuyandan da öte dünyamıza neyi/neleri kattığını ve bunların öneminin bilgisinden oluşur. Yani bunlar, bu eserin değerini oluşturur.

* **Değerler** ise –ve burada etik değerlerin ne olduğunu söylemekle yetinirsem– *belirli kişi özellikleri* (‘erdemler’ dediğimiz kişi özelliklerinden bir kısmı) ve değerlilik yaşantılarıdır. Şöyle: Kişi özellikleri olan değerler veya erdemler –dürüst olma, adil olma gibi özellikler– kişilerin başka kişilerle ilişkilerinde belirli nitelikte yapıp ettikleriyle –doğru ve değerli eylemleri sayesinde– kazandıkları özelliklerdir. Yaşantılar olan değerler ise –saygı, güven, minnet gibi değerler–, bir kişinin başka belirli bir kişiyle ilişkisinde, onun doğru/değerli eylemlerini değerlendirmesiyle yaşadığı, *tortu bırakan yaşantılardır*. Bu değerleri kimileri “evrensel” sıfatıyla nitelendiriyor. Bu nitelendirmenin uygunluğu ise ‘evrensel’den kastedilene bağlı görünüyor.

Görüldüğü gibi bu değerler de görelidirler; onları *bilen* her insan için, o kim olursa olsun ve nerede yaşarsa yaşasın, önemlidirler.

Bunun empirik bir kanıtını size sunmak istiyorum. Bu, benim Hindistan’da yaşadığım bir olaydır.

Hindistan’da, Mumbai yakınlarında, Fil Adası (*Elephant Island*) adlı bir ada var. Bu adada eski bir uygarlığın kaya heykelleri var. Evlerde akan suyun olmadığı bu adada çok az sayıda yoksul insan yaşıyor.

Mumbai Üniversitesinin düzenlediği bir konferanstan sonra, bu adaya gittik. Vapurun bıraktığı yerde, kıyıda, turistik eşyanın satıldığı birkaç kulübe vardı. Taşa oyulmuş çeşitli boylardaki filler, bu turistik eşya arasındaydı.

Bir satıcıya yaklaşıp, daha önceki Hindistan yolculuklarımda aldığım böyle fillere baktım ve heykellerin bulunduğu yere yürüyerek çıkmamız gerektiği için, “dönüşte alırım” diyerek uzaklaştım. Dönüşte aynı satıcıdan fillerimi satın alıp giderken, satıcı arkamdan koştu ve bu fillerin en küçüğü olan bir fili bana uzatarak “Bu benim size hediyem. Sözünüzde durdunuz” dedi.

Dünyanın bir ucundaki bir adada, adını bilmediğim, yüzünü hatırlayamadığım bir insanın bana hediye ettiği bu küçük fil, Fil Adası’nda turistik eşya satan bu insanın yaptığı, değer ve değerlerin göreliliğinin bir doğurmasıdır. Şunların:

Kültürel değer yargıları –yani grupların “şunu yapmak iyidir-bunu yapmak kötüdür” dedikleri– ile etik değerler –yani dürüstlük, saygı, güven v.d.– arasındaki farkı gördüğümüz takdirde, değer ve değerlerin göreliliği-mutlaklığı tartışması son bulur. Göreliliği olan, kültürel değer yargılarıdır, değerler ise göreliliği ya da mutlak olacak bir şeyler değil. Etik değerlerle ilgili sorulduğu takdirde bu soru, yanlış sorulmuş bir sorudur. Fil Adası’ndaki satıcı herhalde çok dinlemiştir, dönüşte alma niyetiyle söylenmeyen “dönüşte alırım” sözünü. Bunun için, dönüşte almak niyetiyle bu sözü söyleyeni kendince ödüllendirmek istedi. Dürüstlüğü Fil Adası’ndaki bir insan da önemli görüyor.

*

Değerlerin karıştırıldığı bir kavram da ilkelerdir. İlkelerin türleri vardır –teorik ilkeler (örneğin atalet), pratik ilkeler gibi. Pratik ilkeler, kişilerin istemesini ve eylemlerini belirlemesi söz konusu olan ilkelerdir (örneğin işkence yapmamak gerekir). Bir de meta ilkeler/ilkeler için ilkeler var.

Pratik ilkeler, gereklilikler ve imkânlar (-bilirlik'ler) dile getiriyor. İnsan hakları da pratik ilkelere, değerler değerlerdir: Kişilerin, insansal olanaklarını gerçekleştirip geliştirebilmeleri için nasıl muamele görmeleri, ama aynı zamanda başka insanlara nasıl muamele etmeleri gerektiğini dile getirirler. İnsan hakları değer korumaya –insan olmanın değerini korumaya– ilişkin talepler getiren normlardır. Bir insan hakkının talep ettiği, en temelde, kişilerin insansal olanaklarının gerçekleştirilebilirliğinin bir koşulunu, içinde bulunulan koşullarda yerine getirmektir. Bu koşullar yerine getirilmediği zaman –yani insan haklarının gerektirdikleri yapılmadığı zaman– adaletsizlik *durumu* ile karşılaşırız.

Kişi düzeyinde bakıldığında adaletsizlik, kişilerin bazı haklarının doğrudan ya da dolaylı olarak ihlal edilmesine yol açan veya yaşanmasını engelleyen bir *muamele biçimi* olarak karşımıza çıkıyor. Bu muamele sonucu kişilerin *haksızlığa* uğradığı söyleniyor.

Ülkeler düzeyinde bakıldığında bir durum olan adaletsizlik, bugün, bir devletin bir kısım yurttaşlarının temel haklarının başka yurttaşlar tarafından çiğnendiği ya da gözardı edildiği zaman, etkili bir şekilde müdahale etmediği durumlarda, ya da kendi organlarıyla bu hakları ihlal ettiği veya mevcut koşullarda bu hakların gereklerini yerine getirmediği-getiremediği zaman ortaya çıkıyor.

Dünya düzeyinde ise adaletsizlik, belirli koşullarda temel kişi haklarının zorunlu sonuçları olan grup haklarının, grup çıkarları lehine ihlal edildiği ya da göz ardı edildiği durum olarak ortaya çıkıyor.

Böylece bir insansal durumu dile getiren ve çeşitli görünümlemlerle karşımıza çıkan adaletsizlikten hareket ederek, adalet fikrini şöyle dile getirebiliriz: *Adalet*, kişilerin temel ve diğer haklarının korunması talebi ve mevcut koşullarda gereklerinin, sürekli olarak, ülkeler ve dünya düzeyinde gerçekleştirilmesi talebidir.

Böyle belirlendiğinde adalet, bir üst ilke olarak karşımıza çıkıyor. Talep ettiği şey: Sosyal, ekonomik ve siyasal ilişkilerin düzenlenmesini

belirleyen ilkeleri ve kamu alanında kişilerin göreceği muameleyle ilgili normları –**yani hukuku**– her tarihsel anda mevcut koşullara insan hakları bilgisinin ışığı altında bakarak türetmektir.

Böylece adalet, *değişik ve değişken* koşulların, ama kişilerin ve insan türünün gelişmesine elverişli ya da en azından engelleyici olmayan *değişik ve değişken* koşulların sürekli yaratılmasını talep ediyor; yani ülkeler düzeyinde ve dünya düzeyinde *insan haklarının korunmasını* talep ediyor. Çünkü insan hakları, kişilerin insansal olanaklarının gerçekleştirilebilirliğinin genel koşullarını dile getiriyorlar: Kişilere insan olarak kendilerine borçlu olunanların verilebileceği ve insan olarak kendilerinin de başka kişilere borçlu olduklarını verebilecekleri koşulları.

Adaletin talep ettiği, adalet teorilerinin sandığı gibi *belirli içerikli* ilkelerin etkili kılınması *değildir*; talep ettiği şey, belirli bir *istemedir* – *değişik ve değişken*, ama *belirli nitelikte* olan düzenleri oluşturan bu koşullar zincirini sürekli geliştirmeyi isteme. Bu belirli nitelikteki düzenler, insan haklarına dayanılarak oluşturulan düzenler, yani mevcut gerçek durumlarda **insan haklarından türetilen hukukun** belirlediği toplumsal-siyasal ilişki bütünlerinden oluşan düzenlerdir.

Böylece insan haklarıyla karşılaştırıldığında adalet, bir *isteme ilkesi* olarak karşımıza çıkıyor; insan haklarının ise kişilere muamele etmede *eylem ilkeleri* olduğu, ama aynı zamanda toplumsal-siyasal ilişki düzenlemeleri ve **hukukun oluşturulması için/hukuk kurallarının türetilmesi için** temel ilkeler olduğu görülüyor.

Ne var ki, adalet fikrini kavramlaştırmak, hatta biraz önce sözünü ettiğim nitelikte ilkeler-kurallar türetmek, adaletsizlikle savaşmak için *onsuz olunamayacak koşullar* ise de, tek başına yetmez. Böyle ilkeleri-kuralları yaşamda yüz yüze geldiğimiz bir durumda belirleyici kılmayı gerçekten *istiyorsak*, o durumda bunların *nasıl* belirleyici kılınabileceğini *bulabilme yolunu* da bilmemiz gerekiyor: Yani *bir durumu doğru değerlendirmenin nasıl* bir etkinlik olduğunu da bilmemiz, başka bir deyişle bu felsefi bilgiye de sahip olmamız gerekiyor. Gerçekten, yani bir özlemden

öte adalet isteyenlerimiz için, özellikle yargıç ve kamu görevlisi olanlarımız için, bu bilgi, onsu olunamayacak bir bilgidir.

İnsan haklarının talep ettiklerinin *niçini* –yani insan haklarının amacı– kişilerde insan olmayı/insanlığı korumaktır: Hakkı korunanın olduğu kadar, hatta daha çok, hakkı *koruyanın* insanlığını. Oysa insan haklarının talep ettiğinin *bilgisi* eksik olduğu zaman, insanlar değil ilkel korunmaya çalışılıyor. Bugün bunca sözü edilen “ifade özgürlüğü” bunun bir örneği olarak düşünülebilir. İnsan haklarıyla ilgisinde sık sık anılan, hakkında olumlu bir değer yargısı olan, ama çoğu zaman ne kastedildiği belli olmayan “insan onuru”nu (*human dignity*) uğradığımız muameleyle değil, insanlarla ilişkilerimizde *yaptıklarımızla* koruduğumuz; insan haklarının da her insan ve istisnasız bütün insanlar için belirli muamele talepleri dile getirdiğini unutmamalı.

Rastlantılar dışında ancak ezbere değerlendirmelere götüren kültürel değer yargılarını bir yana bırakırsak; insan olmanın değerini başkalarında ve kendimizde korumayı olanaklı kılan, etik değerlerin olduğunu da unutmamalı.

Kültürel değer yargılarıyla değil, değer koruyan felsefi bilgiyle donatılmış eğitimcilerin yaptığı ve küçük yaşlardan başlayan bir “değerler eğitimi” ile etik ilkeler olarak insan hakları eğitimi, insan olmayı kendimizde ve başkalarında daha çok korumayı mümkün kılma umudunu veren bir eğitimidir.

Yargıtay’ın önerisi üzerine üniversitelerdeki hukuk fakültelerinde bir “Yargı Etiği” dersi konması memnuniyet verici. Ama unutmamamız gerekir ki, insan olmaya yakışan bir yaşam için, doğru ve değerli eylemlerde bulunmayı istemek şartsa da, yetmez. Bu isteme bilgiyle –: Etik değerlerin bilgisi ve insan haklarının felsefi-etik bilgisiyle– beslenmelidir. Çünkü insan haklarının *bu* bilgisi, insan haklarını koruyabilmenin *nesnel* koşullarını, etik değerlerin *bilgisi* de öznel koşullarını oluşturuyor.

Bu nedenle –genç insanların eğlenmek için birbirine işkence yaptıkları, bu yaptıklarını videoya çektikleri ve bu videoları 10 milyon insanın seyrettiği; “mavi balina”nın genç insanları intihara sürüklediği ve internet yoluyla “intihar edeyim mi, etmeyeyim mi?” sorusunu soran genç bir insana, cevap verenlerin %69’u “et” diye cevap verebildiği günümüz dünyasında– etik değerler eğitimini ve insan haklarının felsefi-etik eğitimini üniversite öncesi eğitimde –önce bu eğitimi yapabilecek eğiticileri eğiterek– zorunlu bir eğitim ögesi olarak yer vermek; üniversite eğitiminde de, bütün dallara –yaşamla olduğu kadar her meslekle ilgisini de gösteren– bir etik ve insan hakları eğitimini eklemek, biraz önce sözünü ettiğim ve hepinizin bildiği günümüzdeki diğer yaygın sıkıntıların azalmasına yardımcı olacağı umudunu canlı tutmamıza yardımcı olabilir.*

* Türkiye Barolar Birliğinin *Kutadgu Bilig*'in 950. yılı vesilesiyle düzenlenen toplantıda yapılan konuşmanın metnidir.